

Ole Lauridsen

Henrik Bergstrøm-Nielsen, Henrik Lange & Henry Verner Larsen; redaktionelle medarbejdere: Anton Andersen, Peter Jürgensen & Hans-Otto Rosenbohm: *Dansk-tysk ordbog* (serien Munksgaards store ordbøger). København: Munksgaard, 1992.

Munksgaards “Dansk-Tysk Ordbog” har hidtil ikke været genstand for synderlig mange anmeldelser hverken i pressen eller i fagtidsskrifterne, skønt der nu er gået godt et år siden udgivelsen og den tyske fagverden i årevis har sukket efter en afløser til Gyldendals røde. Ikke mindst fra og med tresserne, hvor sprogfærdighed på universiteterne efterhånden blev andet og mere end et redskab til læsning af tysk litteratur, og hvor handelshøjskolernes videregående sproguddannelser, EA, ED og EK, etableredes, blev savnet af “den store ordbog” - et næsten mytisk begreb - markant, så meget mere som Borks den røde ikke så nær altid slog til og mange studerende derfor gik lettere kvæstet ud af kampen med oversættelser baseret på samme.

Men nu er den der så - med 100.000 opslagsord og 53.000 udtryk og vendinger. Og lad det straks være sagt: selv om hullet ikke er blevet lappet 100% med ordbogens første udgave, så betegner den dog et gevaldigt skridt fremad. Målgruppen “personer med en vis basisviden i tysk og brugere med et mere omfattende kendskab til sproget, f.eks. elever på gymnasier, hf-kurser og handelsskoler, studerende inden for de videregående uddannelser (seminarier, handelshøjskoler, universiteter og andre højere læreanstalter), lærere, korrespondenter, personer i erhvervs-livet og den offentlige forvaltning, ... alle, der har brug for at udtrykke sig skriftligt eller mundtligt på tysk” - alle har de fået et godt værktøj i hænde.

Dette værktøj skal nu bedømmes. Anmeldelsen vil ikke beskæftige sig synderligt med oversættelsesmæssige detaljer, men snarere behandle mere overordnede og gennemgående træk ved ordbogen, altså med dens koncept og struktur; en ordbogs hele brugbarhed står og falder med disse faktorer snarere end med en håndfuld løsrevne pletsrud, vildskud eller

skævere.

Munksgaards dansk-tysk falder i ti dele. På det obligatoriske forord (s. 7) følger I. *Kortfattet brugervejledning* (s. 8-15) med underpunkterne (1) *Basis for opslagsord og oversættelser*, (2) *Stavning og bøjning samt udtale*, (3) *Ordningsprincip*, (4) *Typografi*, (5) *Tegn*, (6) *Lydskriftssymboler*, (7) *Forkortelser*. Siderne 17-1211 rummer så selve ordbogsdelen, II. *Ordbog A-Å*, og efter denne opregnes s. 1213-1215 alt verifikationsmateriale i III. *Benyttede kilder*; s. 1216-1219 indeholder dernæst IV. *Udførlig brugervejledning*, s. 1220-1225 V. *Tysk udtale og betoning*, hvorpå følger VI. *De vigtigste tyske retskrivningsregler* (s. 1226-1227), VII. *Stærkt bøjede og ikke regelmæssigt svagt bøjede verber* (s. 1228-1234), VIII. *Stikordsregister* og IX. *Forfattere og redaktionelle medarbejdere*. Uden at der her i øvrigt skal gås i detaljer, bør forlag og redaktør en passant roses for IX. *Forfattere og redaktionelle medarbejdere* - det er for brugeren et ubetinget plus at få information om ophavsmændene og deres baggrund; denne lille detalje burde senere udgivelser tage op.

Den kortfattede brugervejledning er i opsatsen god og overskuelig, og selve fremstillingen er i hovedsagen præcis (hvormed der ikke er taget stilling til de valgte principper); det eneste virkelige fejlgreb er brugen af begrebet **fjernere beslægtede tyske synonymer** s. 9, højre kolumne - begrebet er næsten en *contradictio in adjecto*, og **polyækvivalens** ville have gjort sig en hel del bedre. Generende er det desuden, at enkeltkapitlerne på side 10 pludselig ikke mere følger kolonnen fra top til bund, men læses kolonnevis på tværs af siden; forklaringen er, at samtlige lydskriftssymboler præsenteres i underafsnit (6) efter en række korte forbemærkninger, og dét over hele siden. En tværgående skillelinje mellem underafsnit 5 og underafsnit 6 ville her have gjort underværker og ikke tvunget læseren til selv at gætte sammenhængen.

Basis for opslagsord og oversættelser angives i den kortfattede brugervejlednings kapitel I,1 for det danskes vedkommende til først og fremmest *Retskrivningsordbogen* (1986), men en række yderligere "leksikalske værker" er blevet inddraget supplerende. Tilsvarende baseres den tyske side overvejende på eksisterende ordbøger, i praksis DUDEN *Das Große Universalwörterbuch*, Ruth Klappenbach: *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache I-VI* samt - igen som supplement - "en lang række en- og to-sprogede ordbøger og leksika" (alle opregnet under kapitel III); hertil kommer stof fra forfatterens egne samlinger og fra informanter. Umiddelbart udmærket, men da der nu i en årrække har foreligget både tyske og danske maskinlæsbare tekstkorpora (fx LIMAS

Korpus, Mannheimer Korpus, DK 87ff.) må det undre, at disse slet ikke er blevet inddraget - ikke mindst en relevanskontrol på basis af de omfattende og absolut eksemplariske danske korpora kunne have rettet op på det stedvis noget arkaiske lemmavalg, som det ses i fx *i forne tider*, *løn-dom*, *mislede*, *stundom* og ligeledes gør sig gældende, hvor der ved de mundrette og moderne gloser *natteroderil/-sjov* henvises til det noget påfaldende *nattesværmen* - for her nu blot at nævne en lille håndfuld eksempler, der dog alle er ganske typiske. Næppe nogen i målgruppen ville føle udeladelsen af det ordmateriale som noget større savn. - At stavning og bøjning derimod udelukkende baseres på ordbogsmateriale, som kapitel I,2 angiver det, er sund fornuft; korporaene er jo ikke ligefrem standardiserede (og skal heller ikke være det), og en jævnførelse med disse ville derfor ikke føre til noget. (For øvrigt specificeres **korpus** kun som *krop*, *typ*(ografi), *lit*(terratur)vid(enskab) og *mus*(ik) - intetsteds som *sprogvid*. - dette blot som kuriosum.)

Ordbogens ordningsprincip (kapitel I,3) er alfabetisk, både i henseende til indordningen af hovedlemmata og i henseende til organisationen af underlemmata inden for de enkelte ordbogsartikler, men hvor det skønnes nødvendigt, kan det alfabetiske princip fraviges til fordel for semantiske eller grammatiske kriterier, hvilket sker i artikler om fx pronominer og præpositioner. Man undgår altså bevidstløst principrytteri, der er et velkendt irritationsmoment i andre opslagsværker. På den anden side er der problemer, nemlig hvor de såkaldte haleeksempler, dvs. udtryk og vendinger, ordnes efter sekundært opslagsord, for hvad der er sekundært opslagsord, må i mange, mange tilfælde bero på et personligt skøn; hvorfor ordnes *hvordan skal det ende?* s.v. *ende* under *hvordan* og ikke under *skal*, og hvorfor står *taleren endte med et leve for jubilaren* før *det ender med, at han gifter sig, han ender med at gifte sig?* Der er, for så vidt angår verberne, en nem løsning på dette problem, man kunne nemlig have benyttet deres valens som systemateringsprincip; da man imidlertid end ikke har skelet til dette centrale fænomen - hvilket må undre - , men har fastholdt alfabetiseringen ud i den sidste detalje, burde man have indført en fremhævelse af det valgte sekundære opslagsord; dét ville have lettet overblikket for læseren. Det går dog i det store og hele; man finder rundt i artiklerne - af og til ganske vist med en irriterende afstikker, men det går. Decideret generende er til gengæld et andet forhold, nemlig at der ved polysemi uden begrundelse benyttes to forskellige adskillelsesformer:

- der anføres et og kun et lemma, hvorefter der differentieres videre vha. tal:

eksekution 1. (*henrettelse*)...

2. (*jur*)(*udpantning*) ...

- lemmaet gentages med højstillet indextal:

en1 *num* ...

en2 *ubest art* ...

en3 *ubest pron* ...

Dette, der beklageligvis ikke er et enkeltstående tilfælde (se ndf.), er muligvis et resultat af den lange tilblivelsesproces, men med dagens tekniske muligheder turde det være en smal sag at gøre opsatsen ensartet på dette punkt. Påfaldende er det endvidere, at termen **polysemi** slet ikke nævnes, mens der opereres med **homonymi** - der er formentlig tale om en ren forglemmelse, der forhåbentlig er væk i senere oplag.

Selve typografien (kapitel I,4) er forbilledlig - med fremrykket hovedlemma, passende pitch og linjeafstand, et minimum af skriftformer (almindelig, fed, kursiv) i en velgennemtænkt fordeling opnås et roligt og behageligt sidebillede. Ønsket om et sådant er sine steder dog nok skamredet en smule, fx s. 963, hvis første kolonne rummer komposita med *støtte* som første element. Man har her ganske fornuftigt valgt, at splitte de mange komposita op i flere afsnit, helt klart for at lette læsningen; orienteringen lettes imidlertid ikke, for fremrykningen af hovedlemma følger ikke alfabetet. Således står *støttebeløb* i samme afsnit som *støtteaktion*, men adskilt fra *støtteben*, *støtteberettiget* og *støttebjælke*, ligesom *støttepunkt* danner sit eget afsnit, adskilt fra på den ene side *støtteparti*, *støtteperiode* og *støttepille*, der så til gengæld går sammen med *støtteordning*, og på den anden side *støttepædagog*, der for sin del er placeret sammen med *støtterod*, *støttestrømpe*, *støtteundervisning* og *støttevokal* - en sand blandet landhandel, og altsammen for ikke at få for mange små enkeltafsnit; her burde det praktiske dog have sejret over det æstetiske.

Også til de valgte tegn må der knyttes en par mindre positive kommentarer, og det er i den forbindelse rimeligst at operere på den udførlige brugervejledning, kapitel IV: forskellig fremgangsmåde ved differentiering af samme fænomen ses ud over i forbindelse med polysemi (se ovf.) ved angivelse af hovedtryk og bitryk (IV 3.1.1.), ved adskillelse af hypigere og sjældnere bøjningsform (IV 3.1.2.1.) samt ved betydningsafvigelser mellem flere oversættelser (IV 3.1.4.). Forskelligheder, som de ses her: bitryk angivet ved (uden for lydskrift) højstillet eller (i

lydskrift) lavtstillet trykstreg, alternerende bøjningsformer adskilt ved enten / eller ; og betydningsforskelle markeret ved ; eller ved fedt trykte arabertal, generer naturligvis ikke ved enkelttopslag; men ved længere tids sammenhængende arbejde med ordbogen bliver brugeren efterhånden lettere forvirret over disse gearskifter. Som ovenfor anført skulle de kunne være undgået.

Og lad os blive i den udførlige brugervejledning, hvor de valgte principper belyses nærmere:

- Overskriften til afsnit IV 3.1.2. er *Bøjning og kasusstyring* - ikke desto mindre følges overskriften af følgende (eneste) afsnit: "Betegnelse for ordklasser og grammatiske begreber angives *uden parentes* og normalt *kursiveret*. Se fx ..." Dette par linjer synes kun indirekte at have med overskriften at gøre, og mon der dog ikke er røget et "andre" foran "grammatiske"? Der er igen ikke tale om egentlige fataliteter, men om slør, der let fører ikke-lingvisten på vildveje.
- Ved adjektiverne angives afvigelser fra regelmæssig tysk bøjning og afvigelser fra dansk sprogbrug (jf. IV 3.1.2.2.). Et glimrende tiltag, kun at der ikke foretages nogen grafisk adskillelse. Det kan nemlig føre til, at en mindre solid benytter måtte antage, at der er problemer med det på tysk ganske regelmæssige *modern, moderner, modernst-*, når der her nu anvendes helt samme notation som ved det uregelmæssige *kalt, kälter, kältest-*. I øvrigt er afvigelserne mellem dansk og tysk så langt fra altid noteret - og det fører så til en anden mislighed, nemlig den, at den svage bruger, der har læst, at afvigelser rent faktisk noteres, overfører dansk analytisk komparation på fx *spannend* og *pflichttreu*, hvor den tyske syntetiske komparation mod principperne ikke anføres; en større konsekvens ville derfor have været ønskelig. Naturligvis ville det være plads- og tidskrævende (men slet ikke umuligt) at indføre disse oplysninger ved alle adjektiver - problemet ville imidlertid have været løst, hvis der i ordbogen var givet plads til en kortfattet grammatik, der i mangt og meget forekommer mere relevant (se ndf.) end et noget specialiseret fonologisk afsnit som *V. Tysk udtale og betoning*.
- I forbindelse med verbernes kasusstyring (IV 3.1.2.4.b) gives for bred en definition af begrebet **refleksivt verbum**, nemlig den, at verber med *sich* som akkusativ- eller dativobjekt generelt er refleksive. Tager man stikprøver i materialet, ses det, at der rettelig kun er tale om ægte refleksive verber; men unøjagtigheden kan igen føre til uberettiget undren eller forvirring hos den mindre vidende bruger. I det hele taget

er dette afsnit om kassstyring snarere en grammatik end en redegørelse for principper - men ingen har brug for i en sådan brugervejledning at få klarlagt begreber som **transitiv** og **intransitiv** samt **refleksiv**; det er og bliver den tidligere efterlyste grammatiks opgave.

- Under brugsangivelser (IV 3.1.3.) anføres det, at der undertiden tilføjes et brugseksempel til oversættelsen. Igen et must - kun er praksis for udpenslende: når man ved fx næsegrus *adj* *maßlos* vil indføre "næsegrus beundring" er en parentes som (*beundring* *Bewunderung* f-; ÷pl) snarere til skade end til gavn. For det første er ~, som det iflg. oplysningerne kunne forventes, ikke anført som gentagelse af opslagsordet, dernæst gives der oplysninger til *Bewunderung*, som aktuelt er ligegyldige og kun slører; hér er der tale om princippryteri. Jf. ligeledes 3.2.1., hvor der ved det faste udtryk *einen Tiefstand erreichen* til *Tiefstand* anføres (m -(e)s: -e), hvilket igen ikke spiller nogen rolle for det aktuelle opslag.

Selvfølger er de anførte skævheder isoleret betragtet ikke verdens undergang, men de forbistrer nu engang et ellers godt koncept og er forhåbentlig væk i de senere oplag.

Som allerede ovenfor antydet forekommer *V Tysk udtale og betoning* at være en fejlinvestering. Ikke at afsnittet er ubrugeligt og inferiørt, det være sig så langt fra; problemet er, at formentlig kun lingvister vil kunne benytte det. Alene stilen er afskrækkende for menigmand, jf. blot følgende talende eller rettere manende eksempel: "A.1. Emnekreds. I tilslutning til den alfabetiske liste over de tyske lydskriftssymboler ... følger nu en udførligere fremstilling af tysk udtale, dels i relation til skriftsprogsnormen og til det valgte lydskriftssystem samt til dansk udtale, dels som en systematisk beskrivelse af inddeling og forekomst af de lyd, der eksisterer i standardtysk". Og yderligere må man spørge sig: har ordbogsbenytteren overhovedet brug for en egentlig fonetik? Går den fonetisk interesserede ikke hellere til en egentlig fonetik, eller burde han ikke gøre det? En ordbog bør naturligvis have en oversigt over lydskriftssystemet og i de relevante artikler angive særlige enkeltproblemer, men mere er ikke påkrævet. Hvorfor så alternativt en grammatik, som det ovenfor foreslås - det kunne vel med lige så stor ret forlanges, at ordbogsbrugeren konsulterede grammatikker som fonetikker? Svaret er nej, for en kortfattet grammatik ville i mangt og meget kunne lette enkeltartiklerne og desuden udfylde uheldige lakuner (jf. behandlingen af afsnittet om adjektiverne ovenfor); hertil kommer det meget prosaiske syn-

spunkt, at tysk udtale for de fleste er nem, mens grammatikken for de fleste er svær, og skal der i ordbogen ydes førstehjælp, bør det oplagt være inden for det område, hvor brugerne generelt har problemer. - Ses der bort fra disse principielle overvejelser, må fonetikken i øvrigt karakteriseres som glimrende; uheldigt er det ganske vist, at der i forbindelse med åben og lukket stavelse ses bort fra analogi ([ta:gəs] : [ta:g]), og ærgerligt, at ikke også *kv* med-tages under affrikaterne, når nu det sproghistoriske synspunkt, der kun tillod indordningen af *pf* og (*t*)*z* som affrikater, så aldeles rimeligt er forladt; men det er dog kun petitesseer. Det gælder også definitionen af affrikat "forbindelser af lukkelyd + beslægtet hæmmelyd" (V 7.4. b); fonetisk slægtskab mellem de to lyd er ikke et krav og heller ikke opfyldt ved *dʒ*, *ps*, *ks*, som kapitlet med rette henfører til affrikaterne. Andet kunne anføres, men lad det være nok hermed.

Ordbogens sidste kapitler kan der ikke indvendes meget imod. Redegørelsen for retskrivningen, er noget af det bedste, jeg har set - ikke mindst i omfang (1/2 side), og oversigten over uregelmæssige verber er, som den skal være. Stikordsregistret er derimod nok overflødigt - man kan først bruge det med udbytte, når man har sat sig grundigt ind i alle indførende og principbeskrivende afsnit. Kapitel IX sluttelig er omtalt ovenfor.

Og så det vel væsentligste: de 100.000 ord og 53.000 udtryk og vendinger. Bortset fra de forbehold, der er anført ovenfor, og de indvendinger, der vil følge, må lemmaselektionen og oversættelserne alt i alt bedømmes absolut positivt. Selvfølgelig er der fejl og mangler, men slet ikke i et blot tilnærmelsesvis ødelæggende omfang. Man finder, hvad man søger, og er i reglen godt hjulpet; ikke mindst de mange idiomer og kollokationer, udtryk og vendinger, som det brugervenligt kaldes, er et gode. Men som anført: der er minusser.

Særlig iøjnefaldende er fastholdelsen af DDR-ordforråd såsom *Arbeiter- und Bauernfakultät* (s.v. **arbejder- og bondefakultet**), *Arbeiter-regierung* (s.v. **arbejderregering**) og *Arbeiter- und Bauernstaat* (s.v. **arbejderstat**); denne mistelten søges i forordet taget i ed med bemærkningen om, at mange af disse ord "selv efter foreningen af de to tyske stater må formodes at være i brug en tid endnu, til dels også i den tidligere Forbundsrepublik", men det modsatte var dog at formode, al den stund det marxistiske system, som ordmaterialet var et produkt af, nærmest fejedes bort, og næppe noget menneske har i dag aktiv brug for det gamle DDR-ordmateriale. Skyldes fastholdelsen af dette måske

snarere, at udgivelsesplanerne er blevet overhalet indenom af tingenes udvikling og en omredigering ikke kunne nås?

Også i henseende til fagsprog er der kritikpunkter, ikke mindst det generelle, at ordbogen vil alt for meget. Ikke mindre end 95 fagsprog og fagsprogsvarianter er det blevet til, og det siger sig selv, at der så kun kan kradses lidt i overfladen; i øvrigt er det lidt løjerligt, at der opereres med både **apotekersprog** og **farmakologi**, og at der regnes med såvel **administration** som **embedssprog** og **kancellisprog**, hvilket sidste dog ganske vist karakteriseres som "(snørklet) embedssprog" - hvad det så måtte være. Endvidere må det undre, at man ikke har ladet **teknisk sprog** opsuge **radio**, **snedkersprog**, **typografi**, **tømrersprog** og **vejteknisk sprog** m.fl. - andre delområder, såsom entreprenørsprog, landbrug, maskinteknik, metallurgi, murersprog m.fl. må på forhånd være subsumeret under **teknisk sprog**, og håndteringen af det tekniske område forekommer dermed lidt tilfældig. Det tilfældige går igen i lemmasektionen; hvorfor vælger man - for nu blot at anføre et eksempel blandt mange - et lemma som *pressebengel* og udelader fx *pressegods*, *pressemaskine*, *pressestempel*, *pressestøbning*, der alt i alt nok er mere frekvente? Da der efterhånden foreligger mange specialordbøger dels i form af flersprogede opslagsværker som EFs terminologilister og fx ordbøgerne fra det norske råd for terminologi, som danskere uden videre kan bruge med afsæt i norsk og svensk, dels i form af egentlige ordbøger som Clausens tekniske ordbøger, burde ordbøger som Munksgaards *renoncere* på specialområder, med mindre disse er fuldstændig ubelagt og samtidig af interesse for en bredere kreds.

Inden for det almensproglige ordforråd støder man på det gammelkendte problem med stilregistre. Der opereres iflg. forkortelseslisten (s. 14-15) fx med **arkaiserende** og **gammelt** og hertil slutter sig så i øvrigt **forældet**, der sniger sig ind i artiklerne ad bagvejen. Kun **arkaiserende** er bestemt nærmere, nemlig ved tilføjelsen **i brug**, **skønt forældet** - men hvis alle de med **gammelt** eller **forældet** forsynede opslagsord ikke længere er i brug, så kan de vel ikke tilhøre det brede udsnit af moderne tysk, som ordbogen iflg. forordet rummer. Vanskeligt er det så endvidere, at **forældet** ved fx *retirade* udvides til **let forældet** - hvad vil man sige med det? Yderligere kan man spørge, hvordan **højtideligt** og **kancellistil** føjer sig ind i denne sammenhæng - her har det alderstegne jo slet ikke sjældent en finger med i spillet, og det gælder også ved **poetisk**.

Der opereres ikke eksplicit med et egentligt standardsprog, hvilket givetvis skyldes, at der foreligger standardsprog, hvis ikke andet anføres. Men hvordan skal termen **talesprog** så forstås? Den forklares ved tilfø-

jelsen **modsat skriftsprog**, og heri må der så ligge en vurdering, der indplacrer den ene form for sprog (antagelig skriftsproget) over den anden og så velsagtens som standardsprog - det er en uheldig fremfærd, der giver et noget skævt billede af kommunikationsformernes placering; man burde have opereret med fx højtideligt sprog (hvorunder gammelt, arkaiserende osv. osv.) : standardsprog : omgangssprog, der så hver især omfatter både skrevet og talt sprog.

Jeg har nu været omkring en række centrale faktorer i den store dansk-tyske ordbogs koncept og unægtelig opregnet mange kritikpunkter. Der er dog alt i alt tale om ting, der uden større vanskeligheder kan ændres og strammes i senere oplag, og ting, der ikke nødvendigvis ligefrem bremser det daglige arbejde, og dog alligevel er som fluen i øret. Men som indledningsvis anført: man har et godt stykke værktøj i den nye Munksgaard, det er ikke bare min vurdering, mange studerende og kolleger er enige - den kan dog blive endnu bedre.

